

Gevels Utrechts stadhuis gereinigd met licht

Wie meer over de geschiedenis
van het stadhuis wil lezen:

- Jamar, J., Het stadhuis van Utrecht, Utrecht 2000
- Kam, René de, 'Een waardig huis der stad'
Twintig eeuwen in en om het Utrechtse stadhuis,
Utrecht 2000

Colofon

Uitgave

Gemeente Utrecht

Dienst Stadsontwikkeling, Stedenbouw en Monumenten

Teksten

StadsOntwikkeling

Bart Klück, Kees Rampart en René de Kam (eindredactie)

Illustratieverantwoording

Het Utrechts Archief omslag onder links, p. 2,
p. 4 rechts, p. 5, p. 6 boven

Fotodienst Het Utrechts Archief omslag onder midden, p. 7

Bart Klück p. 3, p. 5 boven, omslag achterzijde

Centraal Museum omslag boven, p. 4 links, p. 6 onder

Laserclean: omslag rechts onder

Vormgeving

Michelangela, Utrecht

Drukwerk

Van Amerongen (GMB), Amersfoort

Datum

Juli 2007

Meer informatie

Telefoon 030 - 286 43 81

E-mail monumenten@utrecht.nl

www.utrecht.nl

Het stadhuis vanaf de Bakkerbrug op een tekening van Jan de Beijer uit 1753.

Tussen de grote huizen langs de Oudegracht, staat als verwaald een groot negentiende-eeuws gebouw met een classicistische gevel van hardsteen en zandsteen: het stadhuis van Utrecht. In 2000 is het grondig verbouwd en vernieuwd naar een ontwerp van de Spaanse architect Enric Miralles. Om deze vernieuwing verder af te maken, zal de zandstenen gevel met laserlicht gereinigd worden. In deze brochure vindt u informatie over de geschiedenis van het stadhuis en over de reinigingstechniek die voor de kwetsbare gevels zal worden toegepast.

Een groot tufstenen huis

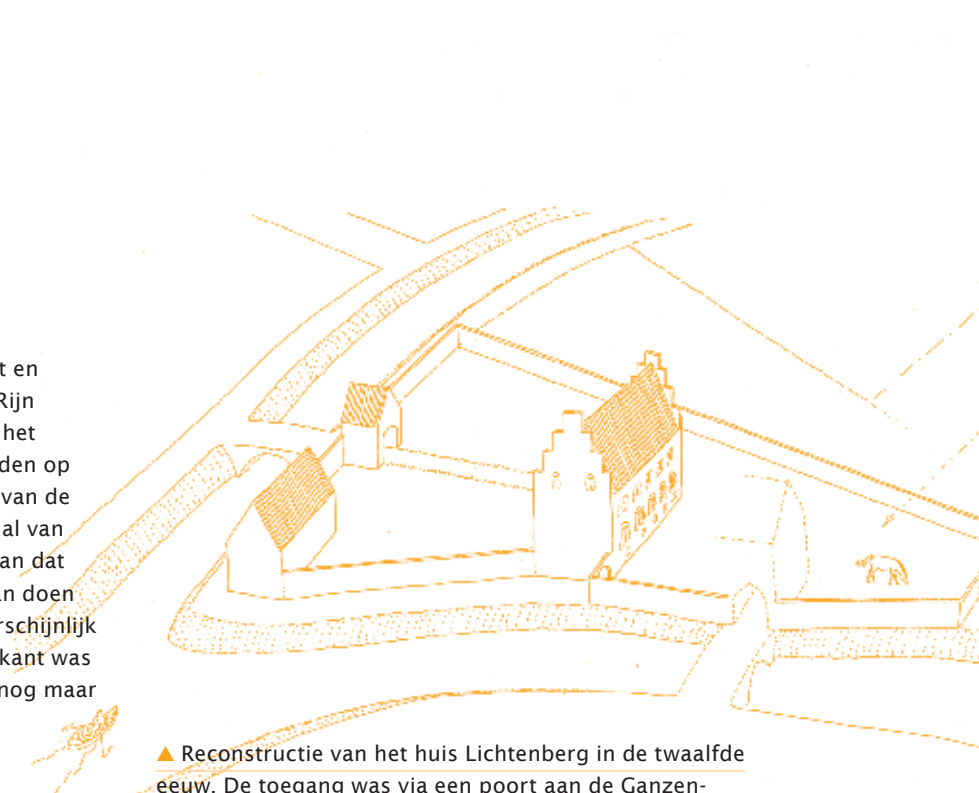
In de twaalfde eeuw, toen over de Ganzenmarkt en de Minrebroederstraat nog een restant van de Rijn stroomde, behoorde het hele grondgebied van het huidige stadhuiscomplex tot één eigenaar. Midden op het erf stond een groot huis van tufsteen, waarvan de kelder nog steeds te vinden is onder de grote hal van het huidige stadhuis. De onbekende eigenaar van dat twaalfde-eeuwse huis had aanvankelijk niets van doen met de handel langs de Oudegracht, maar waarschijnlijk eerder met het bisschoppelijk bestuur. De voorkant was gericht op de Ganzenmarkt en niet op de toen nog maar net gegraven Oudegracht.

Strijd om de macht

In de dertiende eeuw werd het tufstenen huis 'omgedraaid' en aan alle kanten uitgebreid. Ook werden er twee natuurstenen bruggen gebouwd over de gracht. Aan het eind van die eeuw woonde er een geducht en belangrijk persoon: raadslid en burgemeester Jacob van Lichtenberg. In een conflict met bisschop Willem Berthout in 1299 hield Jacob deze geestelijke acht maanden in zijn huis gevangen!

De jaren daarop groeide het conflict verder uit en zo gingen ook de graaf van Holland en zelfs de Vlamingen - in hun overwinningsoes van de Guldensporenslag (1302) waarin ze de Fransen hadden overwonnen - zich er mee bemoeien. In al dat geweld sneuvelde bisschop Berthout en werd Jacob van Lichtenberg onthoofd in de tuin van het huis Fresenburg (Oudegracht 113).

Een halve eeuw later barstte het conflict opnieuw los tussen een volgende generatie Lichtenbergers en Fresingers (nu Gunterlingen geheten), die intussen de Hollandse graaf en de bisschop als bondgenoot verruild hadden. Op 8 juni 1345 verscheen zelfs de Hollandse graaf Willem IV met een groot leger voor de poorten van de stad. En al zou Willem de stad niet innemen, was de belegering wel een Hollands succes en moesten de Utrechtse letterlijk op hun knieën de graaf om genade smeken. Toen Willem IV enkele maanden later in Friesland sneuvelde, reageerde de Utrechtse bisschop Jan van Arkel meteen en werden de Hollandsgezinde Gunterlingen de stad weer uitgedruoid. De Lichtenbergers, die aan de zijde van de bisschop stonden, konden in hun mooie huis aan de gracht blijven wonen.

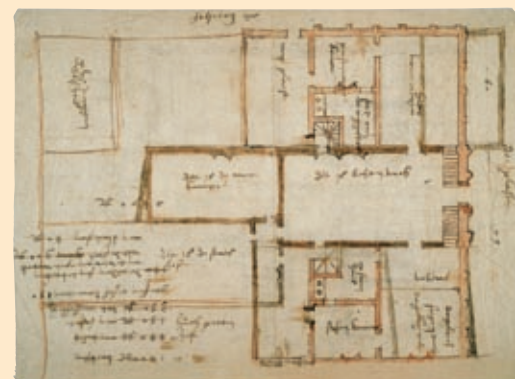
▲ Reconstructie van het huis Lichtenberg in de twaalfde eeuw. De toegang was via een poort aan de Ganzenmarkt, waar toen nog een restant van de Rijn stroomde.

Het begin van een 'stadhuis'

Die eerste helft van de veertiende eeuw bracht grote veranderingen met zich mee voor het gebied rondom het huidige stadhuis: met de aanleg van nieuwe straten en de bouw van veel huizen werd het gebied voor het eerst onderdeel van de stad. Het huis Hasenberg, dat ooit bij het grote twaalfde-eeuwse huis Lichtenberg hoorde, werd door de stad gekocht om als nieuw schepenhuis te dienen. Samen met de schout, die in een huis op de hoek van de vlakbij gelegen Schoutenstraat woonde, hadden de schepenen een taak in de uitvoering van de rechtspraak. De vonnissen werden echter in de regel door de raad geveld, die zijn vergaderzaal schuin tegenover het nieuwe schepenhuis had, op de verdieping van de lakenhal het Schoonhuis aan de Oudegracht op de hoek van de Hekelsteeg. Daarmee was het stadsbestuur, bestaande uit raad, schepenen en schout, in een klein gebied rondom de Oudegracht geconcentreerd.

Van gotiek naar renaissance

Toen keizer Karel V als Bourgondisch-Habsburgse vorst de wereldlijke macht van de Utrechtse bisschop in 1528 overnam, verordonneerde hij dat het stadsbestuur in één gebouw samengebracht moest worden. Naast Hasenberg

▲ Stadsbouwmeester Willem van Noort maakte in 1537 dit schetsontwerp voor het door keizer Karel V bevolen nieuwe stadhuis. Hij maakte gebruik van het huis Lichtenberg, maar de aangrenzende huizen, zoals Hasenberg en klein Lichtenberg zouden gesloopt moeten worden om de nieuwe renaissancegevels te kunnen bouwen en een symmetrische indeling te maken.

◀ Het twaalfde-eeuwse huis Groot Lichtenberg (rechts) en Klein Lichtenberg (links) op een schilderij van Adriaen Honich uit 1663.

► Het geheel volgebouwde erf van Lichtenberg in de vijftiende eeuw. Het huis Hasenberg, dat rechts aan het water stond, was sinds 1343 het schepenhuis.

▼ Op dit schilderij van Jan van der Heijden (1637-1712) is te zien dat alleen de gevel van Hasenberg volgens het plan van Willem van Noort uit 1546 is uitgevoerd. De verbouwing van het huis Lichtenberg was niet verder gekomen dan een nieuwe ingang en een sierlijk balkon. De bruggen voor het stadhuis waren inmiddels aangegebouwd tot een pleintje: de Plaats.

► In 1582 werd er op het stadhuis een klokkentoren geplaatst. Het carillon werd samengesteld met klokken van verschillende tijdens de Reformatie (1580) gesloopte kerken en kloosters. De toren, hier op een tekening van Pieter Saenredam uit 1636, lijkt zelf ook afkomstig van een gotische kerk of kapel.

werden nu ook de huizen Groot en Klein Lichtenberg door de stad aangekocht. Stadsbouwmeester Willem van Noort kreeg de opdracht een nieuw stadhuis te ontwerpen. Hij begon met de verbouwing van Lichtenberg waar de nieuwe rechtszaal, de zogeheten Vierschaar, moest komen. Met Hasenberg gebeurde voorlopig niets, want dat was pas ingrijpend vernieuwd, waarbij het een representatief uiterlijk met maar liefst 24 beelden in de gevel had gekregen. Maar die beelden symboliseerden de stedelijke zelfstandigheid en waren daarmee een doorn in het oog van de keizer. Lastig was ook dat Hasenberg met zijn lange zijde pal aan het water stond, dus meters uitstak vóór de gevel van Lichtenberg. Een aan Lichtenberg aangepaste gevel zou echter betekenen dat het pas vernieuwde schepenhuis, de trots van de burgerij, grotendeels gesloopt moest worden. Toen Karel V in 1540 Utrecht bezocht, kon er door de stedelingen nog gezien worden op de vernieuwing van het huis Lichtenberg, maar bij het volgende verblijf van de keizer in de winter van 1545/46 bleek Hasenberg er nog steeds onveranderd bij te staan. Nu was er geen ontkomen meer aan en het fraaie huis werd in de lengte gehalveerd en kreeg een gevel in een voor dat moment geheel nieuwe architectuur: de renaissancestijl. De bedoeling was om voor Klein Lichtenberg een identieke gevel te zetten en Groot Lichtenberg van een nog rijker uitgevoerde centrale gevel te voorzien. Bij voltooiing zou dit een ongeëvenaard architectonisch geheel hebben opgeleverd, maar toen de keizer weer weg was en de stadskas leeg, liet men het bij de gevel van Hasenberg.

Van improvisatie tot een nieuw ontwerp

Wijzigingen van het stadhuis in latere eeuwen volgden de architectonische mode van dat moment. Daarmee werd het gebouw een staalkaart van bouwstijlen als vroege Italiaanse-renaissance, late Hollandse-renaissance, barok en zelfs ook nog gotiek in de vorm van een herplaatste klokkentoren. Dat stadhuis zal weinig indruk gemaakt hebben op de vele hoge buitenlandse gasten die hier verbleven om de Vrede van Utrecht van 1713 voor te bereiden en te sluiten. Toen na de Franse tijd (1795-1813) de stad zijn plaats kreeg in het nieuwe koninkrijk der Nederlanden van koning Willem I, zag het stadhuis er hopeloos verouderd uit. Daarbij kwam dat door bestuurlijke hervormingen de rechtspraak geen stedelijke verantwoordelijkheid meer was, waardoor de rechters naar een ander gebouw vertrokken. Er werd besloten een geheel nieuw stadhuis te bouwen en dus veel grondiger te werk te gaan dan in de tijd van Karel V. In twee bouwcampagnes werd een groot classicistisch en voor die tijd zeer modern stadhuis gebouwd. Een gebouw dat er weliswaar als een massief geheel op een vierkante plattegrond uitzag, maar in werkelijkheid niet vierkant was, omdat de ontwerpers zich, om geld te besparen, zoveel mogelijk richtte naar de oude middeleeuwse funderingen. Daardoor is er gelukkig wel een historisch zeer belangrijk keldercomplex behouden, waaronder de kelders van Lichtenberg, waarvan te hopen is dat die ooit weer deel van het stadhuis zullen uitmaken.

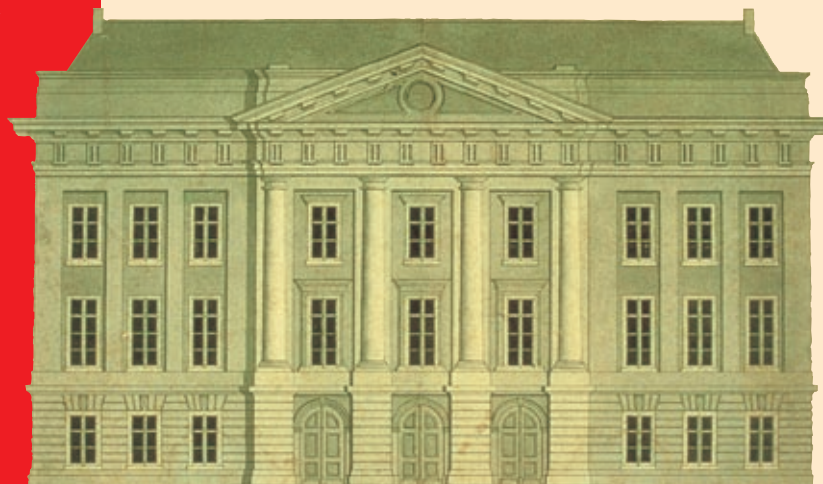

Het stadhuis draait om

De snelle groei van de stad vanaf de late negentiende eeuw veroorzaakte een groei van het aantal ambtenaren waardoor ruimtenood ontstond in het stadhuis. Om dat op te lossen, werden steeds meer aangrenzende huizen aangekocht, maar daardoor ontstond een onsamenvattend geheel waar het, zelfs na het wegsturen van veel ambtenaren naar nieuwe gemeentekantoren, steeds moeilijker werken was. Ook de bouw van Burgerzaken in 1939 aan de Korte Minrebroederstraat kon het ruimte tekort niet oplossen.

In 2000 werd een nieuwe eenheid en ordening ontworpen door architect Enric Miralles uit Barcelona. Hij accepteerde de historische en architectonische complexiteit en realiseerde een aantal belangrijke ingrepen. Daarbij was het natuurlijk wel duidelijk dat het stadhuis geen plaats meer kon bieden aan alle ambtenaren. Het moest een plaats worden voor het stadsbestuur, dus voor het college van burgemeester en wethouders en voor de gemeenteraad. En voor de burgers uiteraard. Zo werden er bijvoorbeeld twee trouwzalen ingericht.

Eén van de belangrijkste wijzigingen die Miralles doorvoerde, was het verplaatsen van de hoofdentree naar de andere zijde. Daar was door de sloop van Burgerzaken de mogelijkheid van een plein ontstaan. Dat had als mooi voordeel dat de nieuwe vleugel van Miralles niet aan de achterkant kwam te liggen, maar prominent aan het plein als tegenhanger van het classicistische gebouw. Een ander belangrijke ingreep was het doorbreken van de

◀ In 1823 ontwierp stadsarchitect J. van Embden een neoclassicistisch stadhuis. Wat in 1546 niet lukte, gebeurde nu wel: de huizen Hasenberg, Lichtenberg en Klein Lichtenberg werden samengevoegd tot één architectonisch geheel.

▼ Het stadhuis stak, zoals te zien op dit schilderij van R. Craeyvanger uit 1833, kort na de bouw erg af tegen de veelal vervallen omgeving. Dat werd nog eens versterkt door het gebruik van het heldere gele zandsteen. Na de reiniging zal die lichte okerkleur weer beter te zien zijn.

ruimtes rond de centrale hal ter plaatse van het vroegere huis Lichtenberg, zodat dit geen 'verkeersplein' meer was, maar een echte publieke en representatieve zaal. Vervolgens accentueerde hij de toegang naar de tweede belangrijke publieke ruimte, de raadszaal, die aan belang won door de verdieping erboven er bij te trekken en het geheel volgens een nieuw ontwerp in te richten.

Zandstenen gevel gereinigd

Om de vernieuwing van het stadhuis verder af te maken, zal de zandstenen gevel van het 'oude' stadhuis gereinigd worden. Het gaat daarbij om de eerste en tweede verdieping van de gevels aan de zijde van de Stadhuisbrug en aan het Oudkerkhof. De begane grond van deze gevels is bekleed met Belgische hardsteen die bij de verbouwing van het stadhuis in 2000 al gereinigd is. De oorspronkelijke achtergevel aan de Korte Minrebroederstraat is van oudsher gepleisterd en geschilderd geweest. Direct na de bouw in het midden van de negentiende eeuw viel het materiaalverschil met de zijgevel nog nauwelijks op want het zandsteen was toen nog 'vers' en schoon en de kleur van het stucwerk sloot er naadloos op aan. Gaandeweg is er echter een rare 'kleurnaad' ontstaan op de hoek tussen Oudkerkhof en Korte Minrebroederstraat: de zandstenen zijgevel is nu donker en vlekkelig verweerd terwijl het stucwerk juist wit is geschilderd in plaats van zandsteengeel. Het effect van de reiniging zal zijn dat het gebouw er

minder zwaar en somber uitziet doordat het zijn mooie lichtokergele kleur weer terugkrijgt. Maar omdat zandsteen een natuurlijk materiaal is, zullen de gevels vele nuances van die lichte okerkleur te zien gaan geven en zeker geen strakke of effen kleur krijgen.

Reinigen met laserlicht

Doorgaans gebeurt gevelreiniging door onder hoge druk water, al dan niet voorzien van toeslagstoffen, op de gevel te spuiten. Maar daarbij bestaat het risico dat behalve de vervuiling ook deeltjes van het gevelmateriaal zelf, zoals baksteen of voegen, los gespoten worden. Dat is bij 'gewone' gebouwen al niet gewenst, laat staan bij bijzondere en monumentale gebouwen zoals het Utrechtse stadhuis met zijn zandstenen gevel. Om de risico's voor schade zoveel mogelijk te voorkomen heeft Monumentenzorg voorgeschreven dat de reiniging van de stadhuisgevels alleen gedaan mag worden met de zogenaamde lasermethode. Deze houdt in dat een goed gedoseerde hoeveelheid laserlicht op de vervuiling gericht wordt. Het gevolg is dat een mini-explosie plaatsvindt van de donkere vervuiling die het licht absorbeert en die daarna door acute verdamping van de gevel loskomt. De laserstraal is niet krachtig genoeg dat hij de zandsteen zelf kan aantasten. Deze relatief jonge techniek bestaat vanaf de jaren '80 en is oorspronkelijk ontwikkeld voor het reinigen van museale kunstobjecten waarbij de laserstraal op een heel

▲ Voor het nieuwe stadhuis van Enric Miralles zijn veel verschillende materialen gebruikt. De voorzijde ligt na de verbouwing niet langer aan de Oudegracht maar aan een nieuw plein ter hoogte van de Minrebroederstraat.

secure manier op een klein oppervlak gericht kon worden. Toepassing bij het schoonmaken van gebouwen met vaak grote oppervlakken waren echter erg arbeidsintensief en daardoor erg kostbaar. De techniek is inmiddels zover ontwikkeld dat het oppervlak dat per uur behandeld kan worden, is toegenomen tot ongeveer 1 vierkante meter, afhankelijk van de vervuilinggraad. Toch is het oppervlak van de Utrechtse stadhuisgevels met al hun randjes en richeltjes nog zó groot dat het reinigingsbedrijf verwacht ongeveer acht maanden nodig te hebben. Ook het beeldhouwwerk van de Utrechtse kunstenaar Pieter d'Hont (1917-1997) in het driehoekige timpaan op de voormalige voorgevel zal gereinigd worden. Dat is overigens niet gemaakt van zandsteen maar van een Franse kalksteen. De eerder genoemde, rare 'kleurnaad' op de overgang van de zijgevel van het Oudkerkhof en de gevel aan de Korte Minrebroederstraat zal na de reiniging een stuk minder opvallen. En om hem helemaal kwijt te raken moet de witte kleur van het stucwerk bij de volgende schilderbeurt weer afgestemd worden op de zachte okerkleur van de schoon-gemaakte zijgevel. Met de schoonmaakbeurt zal niet alleen de vernieuwing van het stadhuis naar het ontwerp van Miralles geheel zijn afgemaakt, maar zal in zekere zin ook het ontwerp van de negentiende-eeuwse stadsarchitect J. van Embden weer in volle glorie zijn hersteld.